

7. Сільське господарство Житомирської області: Стат. зб. - Житомир, 2013.- С. 27-30.

УДК 332.33(478)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Дребот О.І. – д.е.н., провідний науковий співробітник

*Височанська М.Я. – аспірант, Інституту агроекології і природокористування
НААН (м. Київ)*

Постановка проблеми. Еколого-економічні проблеми України становлять серйозну перешкоду для подальшого економічного розвитку держави. Характерними особливостями сучасного етапу розвитку людства є швидке й виснажливе використання не відновлювальних видів природних ресурсів та експлуатацію відновлюваних із швидкістю, що перевищує можливість їхнього відновлення. Важливою причиною виникнення низки проблем в системі сільськогосподарського землекористування є трансформація земельних відносин України до ринкового типу без сформованих ефективних механізмів реформування.

Земельні ресурси є об'єктивним чинником соціально-економічного розвитку, аграрного природокористування забезпечує їх залучення у відтворювальний процес. За минулі роки в системі землекористування нашої країни визначилися певні тенденції: перебудова системи землекористування призвела до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення використання землі як основного засобу виробництва; продовжує погіршуватися екологічна ситуація при землекористуванні. [3]

Таким чином, що раціональне використання та охорона земельних ресурсів має стати пріоритетним напрямком не лише економічної, а й соціальної та екологічної політики. Земельні ресурси відіграють важливу роль у розвитку продуктивних сил будь-якої країни незалежно від політичного устрою та суспільно економічної формації. Варто зазначити, що надлишок земель створює окремим державам додаткові переваги над своїми конкурентами, підвищує їхню господарську самодостатність та дає можливість ефективніше маневрувати другими чинниками виробництва, а дефіцит змушує формувати ресурсоекономну модель землекористування, щоб забезпечити збалансований та поступальний розвиток окремих сфер діяльності, а також оптимізувати відтворювальні пропорції.

Стан вивчення проблеми. Вивченням економічних питань сільськогосподарського землекористування та використання земельних ресурсів України займалися такі вітчизняні вчені серед них: А.Г. Мартин, П.П. Мельник, П.П. Руснак, О.І. Фурдичко.

Проблеми раціонального використання земель в нашій країні часто піднімаються в наукових публікаціях різними вченими, серед них такі як: Ю.Д. Білик, А.М. Бобко, М.Я. Дем'яненко, О.І. Дребот, Д.С. Добряк,

М.А. Лендел, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, М.Г. Ступень, О.І. Фурдичко, В.В. Юрчишин та ін. [4].

Завдання і методика досліджень. Для вирішення ряд завдань важливо визначити заходи щодо раціонального використання земельних ресурсів, і провести еколого-економічний аналіз в умовах розвитку аграрної економіки.

Методологічною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань раціонального використання земельних ресурсів. Методичною базою дослідження стали загальнонаукові економічні методи, в тому числі такі як монографічний, порівняльний аналіз та інші методи.

Результати досліджень. На сьогоднішній час особливої актуальності набуває екологобезпечне використання земель, оскільки не раціональне використання земель, сільськогосподарського призначення в Україні призвело до зниження родючості ґрунтів, поширення ерозійних процесів, збільшення площ забруднених і деградованих земель. Проблеми підвищення ефективності використання земельних угідь з урахуванням їхнього екологічного стану в процесі інтенсифікації аграрного виробництва є складовою частиною єдиної державної еколого-економічної політики, що забезпечує раціональне використання, охорону та управління земельними ресурсами.

На нашу думку екологічної та економічної оптимізації раціонального використання земельних ресурсів можливо досягти лише шляхом землевпорядного проектування з дотриманням усіх необхідних для цього умов. Серед них головне місце посідає системний принцип, який орієнтований на гармонізацію двох складових (економічного та екологічного) механізму реалізації цілей системи використання земельних ресурсів, забезпечує оптимальне співвідношення між економічним зростанням та поліпшенням якісного стану земельних ресурсів. Таким чином, еколого-економічне раціональне використання земельних ресурсів повинна включати в себе економічні та екологічні складові. Основним завданням еколого-економічних показників є оцінка економічних результатів господарської діяльності з урахуванням антропогенних змін природного середовища в цілому. В умовах значного техногенного навантаження на природне середовище, показники еколого-економічної ефективності повинні бути основою для оцінки землекористування і системи землеробства.

Варто зазначити, що Україна є високорозвинутою і урбанізованою країною, оскільки сільське господарство України – є найбільш природо-ємна галузь із могутнім природно-ресурсним потенціалом, який включає станом на липень 2013 року 41,56млн.га сільськогосподарських угідь, у тому числі 32,49млн.га орних земель та 7,63млн.га природних кормових угідь – сіножатей і пасовищ. В перерахунку на одного мешканця України припадає 0,82 га. сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,65 га орних земель, тоді як у середньому в Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 га. До обробітку включено малопродуктивні угіддя, у тому числі пасовища та схилі землі. Якщо Україна в Європі займає 5,7% території, то її сільськогосподарські угіддя – 18,9%, а орні землі – 26,9%. [2]

Таблиця 1 - Економічна ефективність сільськогосподарського землекористування в Україні

Види угідь	2005	2009	2010	2011	2012	2012 р. до 2005 р, %
Площа с.-г. угідь, тис.га	41722,2	41693,1	41576,0	41557,6	41536,3	99,7
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га						
Зернові культури	26,0	29,8	26,9	37,0	31,2	120
Цукрові буряки (фабричні)	248,2	319,9	279,5	363,3	410,8	165,5
Соняшник	12,8	15,2	15,0	18,4	16,5	128,9
Картопля	128,4	139,3	132,5	168,0	161,0	125,4
Овочі	157,1	182,8	173,6	195,0	199,2	126,8
Плоди та ягоди	63,7	70,7	78,2	84,9	89,9	141,2
Валовий збір сільськогосподарських культур, тис.т.						
Зернові культури	38015,5	46028,3	39270,9	56746,8	46216,2	121,6
Цукрові буряки (фабричні)	15467,8	10067,0	13749,2	18740,5	18438,9	119,3
Соняшник	4706,1	6364,0	6771,5	8670,5	8387,1	178,3
Картопля	19462	19666,1	18704,8	24247,7	28250,2	145,2
Овочі	7295,0	8341,0	8122,4	9832,9	10016,7	137,3
Плоди та ягоди	1689,9	1618,1	1746,5	1896,3	2008,7	118,9
Вироблено на одну особу						
Зернові культури, кг	807	999	856	1242	1014	125,6
Цукрові буряки (фабричні), кг	328	219	300	410	404	123,1
Соняшник, кг	105	138	148	190	184	112,1
Картопля, кг	413	427	408	531	510	123,4
Овочі, кг	155	181	177	215	220	141,9
Плоди та ягоди, кг	36	35	38	41	44	122,2
М'яса, кг	33,9	41,6	44,9	46,9	48,5	143,0
Молоко, кг	291,1	252,1	245,2	242,5	249,4	85,7
Яець, шт.	277	345	372	409	419	151,2
Валова продукція с/г. у пост. Цінах. 2011 року, млн..грн.	179605,8	197935,9	194886,5	233696,3	223254,8	124,4
продукція рослинництва	114479,9	129908,3	124554,1	162436,4	149233,4	130,4
продукція тваринництва	65125,9	68027,6	70332,4	71259,9	74021,4	114,7
Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарства						
- на одну особу, грн...	3813	4298	4249	5113	4897	128,5
- на 100 га с.-г. угідь, тис.грн.	471,0	530,9	523,7	629,4	601,5	127,8

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [2]

Існуюча нині структура сільськогосподарських угідь вимагає удосконалення. Їх площі доцільно привести до екологічно обґрунтованих норм. За дослідженнями В.Ф.Іванюти [6], площу ріллі в Україні потрібно скоротити на 6-10 млн га і перевести деградовану і малопродуктивну їх частину у природні кормові та лісові угіддя.

Але варто зазначити, з кожним господарством структура сільгоспугідь має забезпечувати найбільш ефективне використання наявних земельних ресурсів і одержання максимальних обсягів вирощування продукції. З обробітку насамперед доцільно виключити найгірші землі, а також розташовані на крутих схилах ділянки. Саме ці землі слід займати перш за все бобовими травами, здатними відтворювати до 500-700 кілограмів гумусу на 1 га, накопичувати 150-200 кг азоту. А це рівноцінно внесенню 20-30 т гною і 150 кг азоту на 1 га.

Аналізуючи дану (табл.1), що економічна ефективність сільськогосподарських угідь в Україні, характеризується позитивною тенденцією як бачимо поступово зростає виробництво валової продукції, урожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Винятком є зменшення виробництва культур на одну особу.

Збереження земельних ресурсів безпосередньо пов'язане із захистом їх від підтоплення. Оскільки, площі природного та техногенного підтоплення охоплюють 15% території держави, головним чином на території Степового регіону, в зоні зрощувального землеробства та великих водосховищ. Підтоплюються населені пункти, сільськогосподарські угіддя, погіршуються умови функціонування господарських об'єктів, знижується родючість земель, виникають надзвичайні ситуації.

Характерною особливістю землі є її родючість тобто спроможність забезпечувати врожайність сільськогосподарських культур, рівень якої залежить як від природних властивостей самих ґрунтів так і від розвитку культури землеробства та екологічних умов. Родючість - це продукт тривалого економічного, екологічного та історичного розвитку як самої землі так і сільськогосподарського виробництва. Варто відмітити, що показник сільськогосподарської освоєності території України сягає майже 74%, що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Але зі зниженням в останні роки цей показник в деякій мірі перевищує аналогічний показник більшості країн світу. Згідно з наявною інформацією, в Україні чи не найвищий рівень розораності земель серед країн Європи про що свідчить дані.(рис.1)

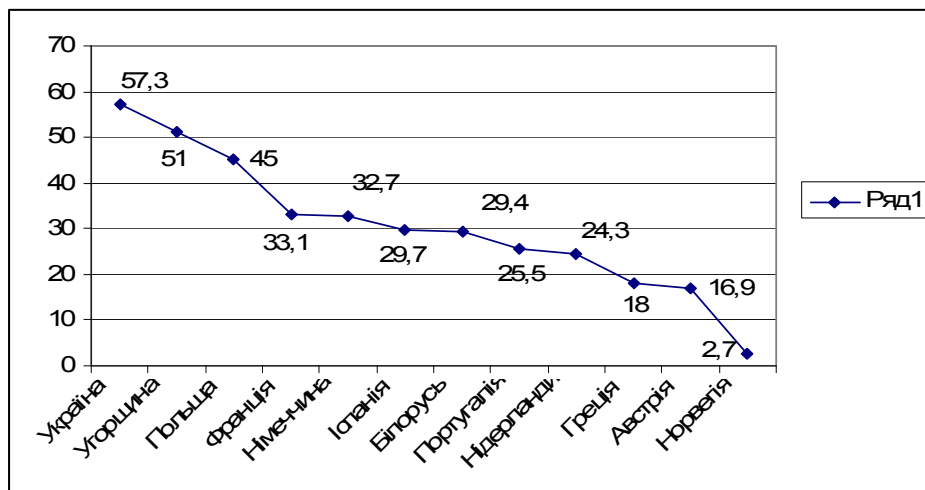

Рисунок 1. Показник рівня розораності земель деяких країн Європи, %. Джерело [5]

Варто зазначити, що раціональне землекористування має забезпечити сукупно економічний та природоохоронний, ресурсозберігаючий і відновлювальний характер використання земельних ресурсів. Можна реалізувати наступними заходами:

- необхідно найкращим чином розмістити посіви і сформувати сівозміни з урахуванням якості угідь, їх розташування, конфігурації тощо;
- забезпечити не лише ефективне використання родючості ґрунтів, але і його піднесення слід використовувати технології, які б враховували особливості конкретної ділянки ріллі;
- необхідно створити комплекс ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів і впроваджувати екологічно чисті технології.

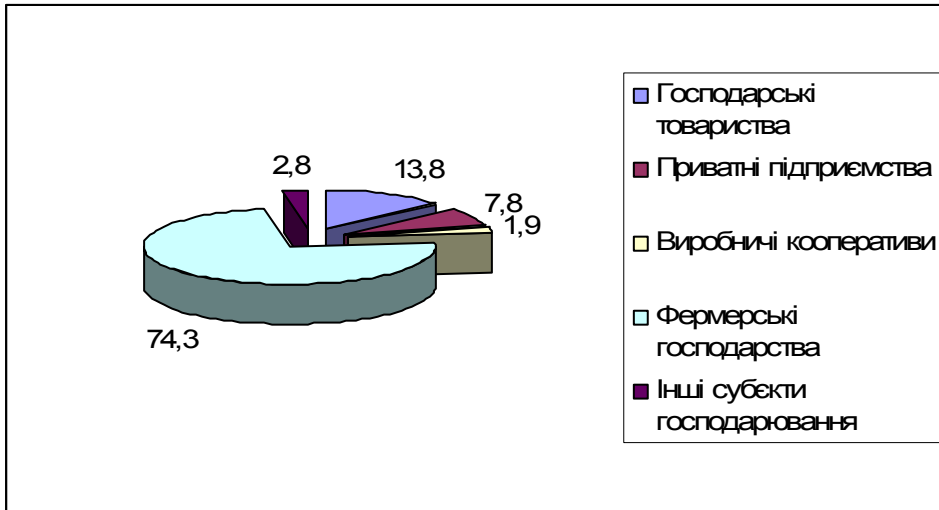

Рисунок 2. Структура діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві природних ресурсів України станом на 01.01.2013р. [2]

Як бачимо із структури, що у господарських товариствах зосереджено 49,2% цих угідь, фермерських господарств – 22, приватних підприємств – 17, виробничих кооперативах - 4,7%, державних підприємствах – 2,7% та у підприємствах інших форм господарювання – 7,9%. З яких 15,8% підприємства мають площу до 100га. Середній розмір господарств становить 1174 га. сільськогосподарських угідь.[2]

Необхідною умовою раціонального використання земельних ресурсів є вдосконалення та структурна перебудова матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств. Основним завданням цього блоку є зниження негативного впливу на структуру ґрунтового покриву (його ущільнення) через зменшення кількості проходів сільськогосподарської техніки тощо [1, с. 71-75].

Як бачимо, з структури, що лідерами посівних площ у 2012 році стали зернові культури 30,2%, картопля та овоче-баштанні 22,2%, кормові 17,1%, технічні 22,2% [2]. (рис.3)

На нашу думку розміщення сільськогосподарського виробництва багато залежить від природно-кліматичних умов, складу й структури сільськогосподарських угідь, класифікації ріллі за інтенсивністю використання тощо. Прогноз при цьому повинен дати науково обґрунтовані рекомендації з

перспективної структури посівних площ з урахуванням придатності та раціонального використання земель.

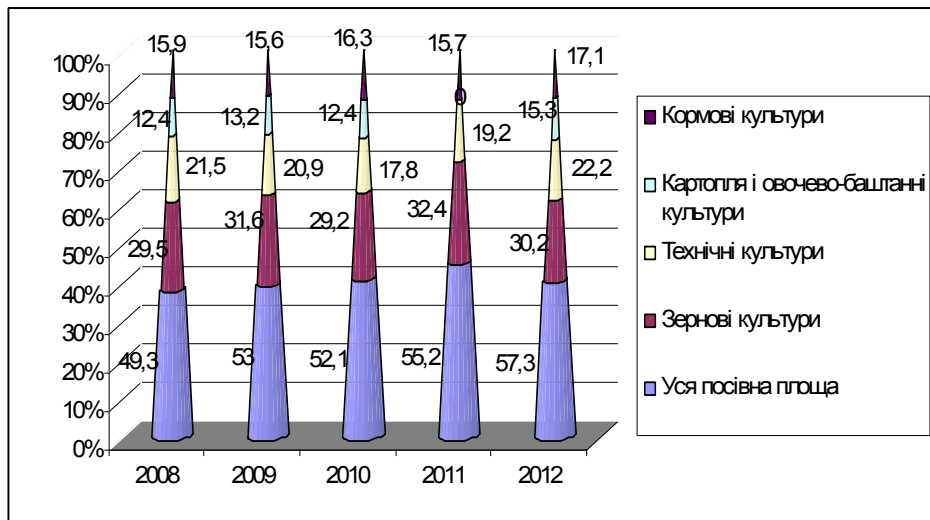

Рисунок 3. Динаміка посівних площ України, станом на 01.01.2013 (тис. га.)

З метою раціонального використання земельних ресурсів, на нашу думку, необхідно створити інформаційну систему державного моніторингу на районному, регіональному та національному рівнях із дотриманням міжнародних вимог, яка б забезпечила отримання постійної інформації про стан земельних ресурсів. Така система повинна базуватися на принципах:

1. багаторівневості, тобто узгодження нормативного і методичного, технічного та програмного забезпечення;
2. об'єктивності та достовірності, систематичності спостережень за станом довкілля та об'єктами впливу на нього;
3. комплексності в оцінюванні екологічної інформації;
4. оперативності проходження інформації між окремими ланками системи;
5. інформованості органів державної та місцевої влади;
6. відкритості екологічної інформації для населення.

Висновок. Проведений еколого-економічний аналіз раціонального використання земельних ресурсів так і сільськогосподарських угідь, що дає змогу зробити висновки, що вони використовуються не на достатньому рівні, адже сільське господарство в Україні всіх категорій може отримувати досить високі врожаї та вагомі прибутки як в країнах ЄС.

Велику роль в подальшому забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів України повинно бути моніторинг земель, який передбачає систему спостережень за станом земель з певною метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відведення та ліквідації наслідків негативних процесів.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні та деталізації основних функцій управління еколого-економічним регулюванням земельних

ресурсів у розрізі об'єктів дослідження, обґрунтуванні процесу планування роботи та чіткого дотриманих принципів, що дає змогу розробляти комплексний план захисту, відновлення і поліпшення навколишнього природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дребот О.І. Напрями залучення інвестицій у землекористування / О.І.Дребот // Економіка та управління АПК: [зб. наук. праць]. – Біла Церква: БНАУ, 2011. – Вип. 6(89). – С. 71-75.
2. Сільське господарство України: стат. щоріч. за 2012 рік / за заг. кер. Н.С. Власенко. – К.: Держстат України, 2013. 386 с.
3. Наукові основи сталого розвитку агроєкосистем України. Екологічна безпека агропромислового виробництва. Т. 1: Монографія / за ред. О.І. Фурдичка. – К.: ДІА, 2012. – 352 с.
4. Шершун М.Х. Земля як природний ресурс – найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісогосподарської продукції / О.І.Фурдичко, М.Х.Шершун // Вісник аграрної науки. – 2011. – №8. – С. 5-9.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році: [аналітична доп.]. – К.: Мін-во екології та природних ресурсів України. – 2012. – 258с.
6. Іванюта В.Ф. Природний потенціал агропромислового комплексу : регіональний аспект /В.Ф.Іванюта //Агроінком. – 2007. – №9-10. – С.45-48

УДК: 504.062:631.6:368.023.1

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗОНІ ЗРОШЕННЯ УКРАЇНИ

Кисельова Р.А. - к.е.н., Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Екологічна напруга на меліорованих землях зростає за рахунок їх нераціонального використання, фізичного зносу меліоративних систем і мереж, зменшення обсягів відновлювальних робіт, у тому числі з реконструкції водогосподарсько-меліоративних об'єктів і зрошувальних систем.

Існуючий технічний стан об'єктів та екологічний стан меліорованих земель свідчать про присутність реального еколого-економічного ризику при їх використанні як на регіональному, так і на національному рівнях.

З метою зниження імовірності виникнення ризиків в процесі господарської діяльності на меліорованих землях необхідно запровадження системи екологічного страхування як для суб'єктів господарської діяльності на меліо-